

Т. Б. Слободянюк

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ: ЗДІЙСНЕННЯ СИСТЕМНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ З МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

Анотація. У статті визначено необхідні складові рефлексивних умінь у професійній діяльності педагога-мистецтвознавця, наведено компоненти системної педагогічної рефлексії, з'ясовано її синтетичний характер. Розкрито актуальність модернізації сучасної системи освіти, нові підходи до підготовки майбутніх фахівців, враховуючи їх спеціалізацію та творчі вміння. Проаналізована необхідність передачі інтегративних знань, умінь, навичок за допомогою комплексного й творчого розвитку особистості, впливу традицій історичної педагогічної спадщини закладу вищої освіти, визначних персоналій, наукових та творчих здобутків на формування у студентів уявлень, понять, ідей. З'ясовано, що при визначенні аспектів професійної рефлексивної проблематики залишаються недостатньо дослідженими питання, пов'язані з розглядом різних типів професійної рефлексії педагога. Впливові функції педагогічної рефлексії пов'язані зі здійсненням системної цілісної індивідуальної регуляції через проєктування та моделювання діяльності учасників педагогічного процесу, організацію взаємодії в спільній діяльності і партнерське взаємодоповнення, здатність до професійного самовдосконалення. Відзначено, що комунікативна функція при проєктуванні та моделюванні діяльності учасників педагогічного процесу є організаційно найбільш ефективним способом взаємодії в спільній діяльності, як умова продуктивного спілкування всіх учасників. Гуманітарні дисципліни мають інтегрований вплив на виховання та професійну підготовку художників, архітекторів, мистецтвознавців — майбутніх викладачів, творців і дослідників мистецтва. Під час обґрунтування розуміння поняття «професійна рефлексія» визначено базис, спрямований на аналіз та усвідомлення особистісних якостей, їх саморегуляцію та коригування. Автором розглянуто проблему доцільності використання у навчальних техніках «відтворення змісту» та «відтворення логіки пізнання» за рахунок ілюстраційних, анімаційних і творчих матеріалів. Обґрунтовано наукову позицію, відповідно до якої рефлексія є синтетичною психічною реальністю та рефлексивною властивістю, притаманною лише певному індивіду. Взаємодіючи з педагогом, студенти засвоюють зовнішні прояви і характерну манеру спілкування через наслідування, в результаті переносяться деякі позитивні особливості поведінки, загалом співвідносні з ідеалом. Аналогічні провідні ідеї комплексивні відношення формуються у вміннях використовувати інноваційні технології, методи й організаційні форми навчання на рівні практичних навичок — підготувати публічний виступ, надати допомогу в розробленні презентації до лекцій або доповідей викладачів, оформленні дискусій у малих групах. Ця робота скерована на розвиток пізнавальних процесів, критичного мислення у студентів, побудову висновків та узагальнень, активізацію їх творчих можливостей.

Ключові слова: рефлексія, мистецька освіта, самоорганізація, професійна рефлексія, рефлексивні вміння.

Постановка проблеми. Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що сучасна система освіти передбачає принципово нові інноваційні підходи до підготовки майбутніх фахівців у контексті європейської інтеграції України. Професійно-особистісні якості педагога закладу вищої освіти, які зумовлюють його суб'єкту участь в освітньому процесі, передбачають певні функції педагогічної рефлексії: здійснення системної цілісної регуляції педагогічної діяльності, що проявляється в індивідуальному стилі діяльності і збереженні традицій академічної школи. Набуває значення рефлексивна парадигма освіти, яка синтезує провідні ідеї інноваційних технологій, поширених у сучасному освітньому просторі: особистісно зорієнтованої, смислової та наукових підходів — компетентнісного, контекстного, суб'єктного. Однією зі складових комплексної підготовки студентів творчих спеціальностей є потреба осучаснення навчання і нових інноваційних підходів. Навчальні курси з педагогіки і психології та різних методик сприяють розширенню педагогічних можливостей, включаючи психологічну готовність майбутніх спеціалістів мистецтвознавства до практичної професійно орієнтованої підготовки. Важливість ролі педагога і результатів його діяльності зумовлює відповідні вимоги до професійної майстерності викладача, розкриття змісту рефлексивних умінь. Умови реалізації рефлексії через професійну діяльність залежать від рівня мислення, самосвідомості, саморегуляції, комунікації та функцій осмислення, категорій свідомості та перцепції. Інструментальний вимір забезпечує застосування теоретичних знань на практиці і в повсякденних контекстах. Навчання має відповідати вимогам ринку праці, новим технологіям та потребам молоді, коли здійснюється перехід від освіти до роботи. Ефективність впливу на емоції і свідомість студентів залежить від особистості самого викладача. Завдяки персональному прикладу викладачів здійснюється осягнення образу професійної діяльності майбутніх фахівців, актуалізується усвідомлення особистісного досвіду, формуються власні цілі, здійснюється вибір стратегій професійного саморозвитку. Суттєвою характеристикою сучасного викладача є наявність розвинених зазначених компетенцій, що передбачають вплив на розвиток студента через чуттєве сприйняття, усвідомлення та осмислення загальнолюдських

цінностей, формування громадянської позиції. Важливим елементом є інтегровані навчальні заняття: лекції, семінари, практичні роботи, колоквиуми. Принцип викладання і навчання, заснованого на результатах комплетивних відносин, сприяє узгодженню співпраці студентів у роботі над творчим завданням та педагогічно підкріпленому синтезу. Психологічний стан включає присутність емоційних впливів, зовнішніх факторів та мовних вказівок, що впливають на вибір мети, на контроль дії, на регуляцію і оцінку.

Психологічна готовність майбутніх спеціалістів мистецтвознавства до інноваційної діяльності визначається їх активністю, бажанням співпрацювати у різних запропонованих проєктах. Професійне викладання як система знань охоплює не тільки фактичні дані, а й певні форми та способи їх усвідомлення. Психолого-педагогічна наука виступає як форма суспільної свідомості, включаючи педагогічну самостійність, педагогічне мистецтво. Навчальна дисципліна «Основи психології та педагогіки» передбачає ознайомлення студентів з раціональним поєднанням теоретичних знань і умінь застосувати їх на практиці, формування відповідних рефлексивних умінь та навичок, навчання ведення діалогу, впливу на людей і розуміння їхніх намірів, бажань і цілей, емоцій та почуттів, уникнення конфліктних ситуацій. За сучасних умов інноваційні технології навчального процесу дають змогу поглибити та інтенсифікувати когнітивну сферу особистості студента, спрямувати її за змістом, оптимальними компонентами і структурними елементами. Це зумовлено особливим значенням формування самодостатньої особистості, розвинутої творчої індивідуальності, яка вміє прогнозувати непередбачувані ситуації й знаходити оперативні методи їх вирішення і прийоми педагогічного впливу відповідно до конкретної ситуації, емоційної спрямованості на атмосферу діяльності, вміє емпатійно реагувати на емоційний стан партнера по спілкуванню.

Термін «рефлексія» походить від латинського «*reflexion*» і означає звернення назад, відображення. *Рефлексія* — у психології механізм усвідомлення індивідом чи групою того, як їх насправді сприймають і оцінюють інші індивіди чи групи [1]. Поняття «рефлексія» в науковий обіг увів Рене Декарт, який розробив раціона-

лістичну теорію самосвідомості, що розглядала свідомість передусім як характеристику рівнів мислення: «Бути свідомим — значить мислити і рефлексувати над власним мисленням». Він ототожнював рефлексію зі здатністю індивіда зосереджуватися на змісті своїх думок, абстрагуючись при цьому від зовнішнього, тілесного [2, с. 126]. Психологи традиційно під рефлексією розуміють: самоаналіз, самоспостереження, роздуми людини над власним душевним станом; дослідження процесу пізнання; осмислення власних дій через самопізнання; роздуми над власним життєвим досвідом, аналіз власних переживань, почуттів, вчинків; спрямованість свідомості на самопізнання, зокрема власних психічних станів і процесів, принцип єдності свідомості та діяльності. Суть принципу — людина та психіка формуються внаслідок практичної діяльності. Детермінізм — зовнішні умови людського життя (сприятливі або ні) впливають на формування психіки, на переосмислення себе та свого ставлення до світу. Людина та її психіка формуються і проявляються в практичній діяльності і тому повинні вивчатися через їх прояви в основних видах діяльності у праці, пізнанні, навчанні, грі. Формування рефлексії залежить від активного розвитку її структурних компонентів, зокрема — інтелектуального, що передбачає певний рівень володіння основами психологічних знань про характерні особливості пізнавальних процесів, прояв і становлення індивідуальних властивостей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Рефлексія є предметом дослідження багатьох наук: у сучасній педагогіці виокремлюються наукові напрями розробки педагогічної рефлексії в умовах інформативно недостатнього аналізу з позицій філософії, педагогічної психології. Набуває значення рефлексивна парадигма освіти, яка синтезує провідні ідеї поширених у сучасному освітньому просторі наукових підходів (аксіологічного, компетентнісного, контекстного, суб'єктного). Проблеми визначення рівня психологічної готовності та адаптації до професійної діяльності досліджувалися вітчизняними та зарубіжними науковцями (Л. С. Виготським, С. Л. Рубінштейном, В. В. Давидовим, І. Я. Лернером, О. Г. Морозом, О. Я. Савченко, Л. М. Фрідманом).

Л. С. Виготський визначив теоретичні підходи до вивчення рефлексії як важливого компо-

нента самосвідомості з позиції теорії психічного розвитку. Надаючи студентам певну суму знань, викладач спонукає розвивати їх самостійність, формує критичне мислення, уміння виробляти власну точку зору, що дає змогу визначити важливі механізми психічного розвитку. «Ми доходимо, таким чином, до визнання своєрідних психофізіологічних єдиних процесів, що являють собою вищі форми поведінки людини, які ми пропонуємо назвати психологічними процесами, на відміну від психічних і за аналогією з тим, що називається фізіологічними процесами» [3, с. 138].

С. Л. Рубінштейн вважав: діяльність здійснюється лише суб'єктом (людиною, групою людей, особистістю); діяльність як взаємодія суб'єкта з об'єктом є змістовною, предметною; діяльність завжди творча і самостійна. Діяльність визначається об'єктом опосередковано через її внутрішні специфічні закономірності (через цілі, мотиви і т. д.). Це прояв загального принципу детермінізму: зовнішні причини діють лише через внутрішні умови на того або на що ці зовнішні впливи здійснюються («Буття і свідомість», 1957). При поясненні психічних явищ особистість виступає як цілісна система внутрішніх умов, через які переломлюються всі зовнішні впливи (педагогічні тощо). Особистість має психічні компоненти різної міри спільності. Результат дії може виявлятися у невідповідності з найбільш актуальною для особистості в цій ситуації або в цей момент потребою, емоціями, почуттями, пов'язаними із задоволенням або невдоволенням. Співвідношення полягає в потребі приймати рішення через зовнішні впливи, тобто вихідними спонуканнями. Можливі й об'єктивно нейтральні ділянки в дії, коли виконуються ті чи інші операції, що не мають самостійного значення. Оскільки людина як свідомо істота у відповідності зі своїми потребами, своєю спрямованістю ставить собі певні цілі, то позитивні або негативні емоції визначаються співвідношенням між метою та результатом дії [4, с. 232].

Л. І. Божович писала: «Людина як особистість характеризується наявністю у неї власних поглядів і стосунків, власних моральних вимог, визначеністю життєвих цілей, до досягнення яких вона прагнула» [5, с. 364–365]. Функція емпатійного спілкування і важливість ролі педагога та результатів його діяльності зумовлює

відповідні високі вимоги як до особистості, так і до професійної майстерності викладача.

Наукова позиція А. В. Карпова характеризує рефлексію синтетичною психічною реальністю, що є одночасно властивістю (рефлексивністю), унікально притаманною лише людині, станом (рефлексуванням) як усвідомленням будь-чого, процесом (рефлексією) репрезентації в психіці власного змісту як «складним високоорганізованим метакогнітивним процесом» [6, с. 47].

На рівень професіоналізму, педагогічної майстерності, продуктивності педагогічної діяльності у здатності суб'єкта до професійного підходу в педагогічному процесі впливають такі функції рефлексії: проєктувальна (проєктування та моделювання діяльності учасників педагогічного процесу); організаторська (організація найбільш ефективних способів взаємодії в спільній діяльності); комунікативна (як умова продуктивного спілкування учасників педагогічного процесу); смислотворча (формування осмисленості діяльності та взаємодії).

А. О. Бізяєва дослідила мотиваційне визначення спрямованості спільної діяльності учасників педагогічного процесу на результат та корекційні зміни (спонукання до зміни у взаємодії та діяльності) [7, с. 57]. Дослідниця надає значення усвідомленому фактору педагогічної рефлексії, яка стимулює дослідницький, творчий процес, а також урахуванню індивідуально-психологічних особливостей студентів і учнів, «педагогічному такту», в якому виражається загальна культура викладача і зовнішні прояви професіоналізму педагогічної діяльності, співвіднесені безпосередньо із самою педагогічною діяльністю.

Обґрунтовуючи власні підходи до розуміння поняття «професійна рефлексія», ми визначаємо професійну рефлексію педагога як вид діяльності, спрямованої на аналіз та усвідомлення своїх особистісних якостей, на розуміння того, як вона сприймається іншими людьми; на саморегуляцію та коригування власної діяльності, а також на розроблення інновацій педагогічних технологій професійної діяльності.

Метою статті є аналіз ефективності застосування рефлексивних умінь викладача під час навчальної роботи зі студентами творчих спеціальностей, що допомагає психологічно підготуватися до майбутньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення проблеми використовували системний, діяльнісний, порівняльний методологічні підходи. Аналіз науково-методичних джерел і педагогічне спостереження дали змогу отримати повне уявлення про стан досліджуваної проблеми. З метою формування висновків використано метод узагальнення та систематизації.

Процес сформованості рефлексивних умінь як системи на кожному етапі здійснюється за допомогою рефлексивно орієнтованих методів та прийомів, зокрема: самодіагностики власних здатностей та здібностей до певного виду діяльності; самоаналізу перебігу та результатів власної навчальної діяльності; самозвітів; співбесід; розв'язання проблемних задач та ситуацій; самодіагностики до професійної діяльності; групових дискусій, засідань круглих столів.

Питання самоорганізації педагогічної діяльності в сфері мистецтвознавства на рефлексивній основі включає усвідомлення і керування певними психічними станами; наявність у досвіді викладача рефлексивних знань, умінь та мотиваційного компонента і виражається в мотивації до самопізнання, самовираження, самореалізації.

Вміння комплексного застосування знань, їх синтезу та здатності студентів до прийняття самостійних рішень на рівні самосвідомості дає змогу знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні смисли, самостійно активізувати відповідні перетворювальні зусилля, свідомо і відповідально здійснювати саморегуляцію діяльності й поведінки. Підсумок процесу виховання і самовиховання — це сформована особистість, яка має здатність до свідомого керівництва власною поведінкою, відповідальних дій у процесі свідомої діяльності й спілкування.

Рефлексія забезпечує осмислення педагогом причинних основ власних дій та їх наслідків. На цьому рівні рефлексивного аналізу викладач застосовує знання основ педагогіки і психології студентського віку. Професійна педагогічна діяльність на рефлексивній основі включає педагогічне розуміння професійно-педагогічних завдань.

Рефлексивні вміння передбачають здійснення педагогом контрольно-оцінної самоорганізації та відповідного контролю індивідуальних властивостей, що забезпечує самоорганізацію на рівні професійної діяльності. «Рефлексуючи,

суб'єкт відображає процес міркування з будь-якого приводу й спостерігає за собою і процесом, коригує його в разі потреби, створює нові стратегії, долає проблеми — і в такий спосіб перебуває водночас у трьох форматах: діяча, спостерігача, конструктора. Шлях, який пропонує рефлексивний підхід, — це переосмислення: бачення змін, власних позицій, ставлень; знаходження переваг і ресурсів; створення прийнятних засобів опанування нового, які надихатимуть на процес перетворень» [8, с. 7].

Рефлексивна основа стає необхідним компонентом самовизначення, актуалізації дидактичної функції в процесі світоглядного й професійного досвіду, сприяє пробудженню художніх асоціацій та емоційно-вольової сфери, формуючи індивідуально-психологічні особливості. Психологічна освіта та виховання тісно пов'язані з таким напрямом, як естетичне виховання, що особливо важливо для художнього навчання.

Ефективність та сила впливу на емоції і свідомість студентів великою мірою залежать від особистості самого викладача. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнено зміст поняття «рефлексивні вміння педагога». Педагог не просто виховує в значенні «повчає», а й насамперед впливає на формування моральної, самостійної та самодостатньої особистості; дає фундаментальні, системні, дієві знання, які згодом використовуватимуться не тільки в навчанні, а й в особистому та професійному житті; розвиває особистість із гнучким мисленням. Сукупність позитивних якостей педагога створює авторитет, він є важливим фактором виховного впливу. Завдяки спілкуванню зі студентами викладач виховує не тільки словом, а й усіма якостями своєї особистості. Послідовний розвиток компонентів професійної готовності з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності забезпечується під час підготовки в закладах вищої освіти. Цей процес зумовлений загальними засадами сучасної системи освіти та специфікою профільного навчання, що висуває нові вимоги до професійної готовності майбутнього вчителя.

Методи впливу спрямовані на формування у молоді навичок психічних і фізичних саморегуляцій, аналізу життєвих ситуацій, усвідомлення своєї поведінки, справедливого ставлення до себе та інших людей. До них можна віднести метод корекції поведінки. Відбувається іденти-

фікація — процес ототожнення (уподібнення) себе з іншим індивідом або групою, основою якого є емоційний зв'язок; набуття, засвоєння цінностей, ролей, моральних якостей іншої людини; копіювання суб'єктом думок, почуттів, дій іншої людини, яка є моделлю [8, с. 207]. Метод корекції спрямований на те, щоб створити умови, за яких молода людина вносить позитивні зміни у свою поведінку. В якості модифікації цього методу можна розглядати приклад корекції поведінки тих, хто навчається. Це вправління позитивними вчинками, помітними для оточуючих. Психічний та соціальний розвиток відбувається через встановлення балансу між інстинктами та культурними нормами. Навчити та скеровувати студентів на відповідні техніки прийняття правильного рішення при двох-трьох варіантах, зважаючи на те, що є справді важливим.

Сублімація — психоаналітичний термін, що позначає один із психологічних захисних механізмів дорослої людини. Поняття було введено З. Фрейдом у 1900 році. У розроблений ним концепції психоаналізу розглядається як один з видів трансформації потягу (лібідо), протилежний витісненню. Проблема сублімації приділяється значна увага в психології творчості, віковій та дитячій психології, юридичній та політичній психології та ін. При сублімації соціально неприйнятні імпульси або ідеалізації свідомо перетворюються на соціально прийнятні дії чи поведінку, приводячи до довгострокової конверсії психічної енергії вхідного імпульсу [1]. З. Фрейд вважав, що сублімація є ознакою зрілості (та цивілізованості), що дає людям змогу нормально функціонувати в культурно прийнятний спосіб. Учений визначав сублімацію як процес перенаправлення сексуальних інстинктів у акти більш високої соціальної цінності, які є «особливою прикметою культурного розвитку; це те, що дає можливість вищим формам психічної діяльності, таким як наукова, художня або ідеологічна, грати таку важливу роль у цивілізованому житті». У психологічному аспекті З. Фрейд описував цей процес так: «Не існує, строго кажучи, ані безкорисливої поведінки, ані цілком безкорисливої точки зору. Обидві є тільки сублімаціями, в яких базова стихія здається майже випаруваною, виказуючи свою присутність тільки найпильнішому спостерігачеві. Все, що нам потрібно і що могло б бути дано

нам на сучасному рівні розвитку науки, є хімією моральних, релігійних, естетичних уявлень і почуттів, а також тих емоцій, які ми відчуваємо у великих і малих справах суспільства і цивілізації і до яких ми чутливі навіть на самоті ... порушувати питання свого власного походження, свого коріння: треба мати майже надлюдську природу, щоб прямувати протилежним курсом» [8, с. 78].

У теорії З. Фрейда провідним є твердження, що поведінку людини можна зрозуміти тільки в її суб'єктивних переживаннях. Мається на увазі, що люди здатні до самовдосконалення, можуть бути цілеспрямованими, креативними, у них творча здатність продукувати нові ідеї, результати і способи розв'язання різних проблем: визначення проблеми, завдання та найбільш припустимі можливості для прийняття правильного рішення. В реальному житті ми мислимо конкретними категоріями і часто обмежені у виборі багатьма факторами. К. Роджерс відводить важливе місце відкритості переживання (здатності людини переживати те, що відбувається у неї), організмичній довірі (здатності покладатися на внутрішні переживання і почуття як на основу для прийняття важливих рішень), емпіричній волі (суб'єктивному почуттю того, що можна жити саме так, як хочеш). Досягненням позитивної допомоги за «однією умовою» називає К. Роджерс умовну позитивну винагороду [9, с. 47]. Тобто зовнішні та внутрішні фактори обумовлюють здатність до виваженого прийняття рішення, є потужними, і врешті є суб'єктами, які визначаються нашими організмичними цінностями або нашою актуалізуючою тенденцією, а також суспільством, яке не обов'язково враховує наші реальні інтереси. Г. С. Салліван визначав сублімацію як непомітну підміну бажання безпосереднього задоволення частковим задоволенням від соціального схвалення. Цю заміну він вважав єдиним шляхом, завдяки якому ми можемо отримати частину нашої задоволеності і одночасно почуватися в безпеці. Підтвердив, що у всіх випадках сублімовані прагнення набагато складніші, ніж бажання безпосереднього задоволення, які їх викликають. Вони не призводять до жодних розладів свідомості, ані до сумнівів, чому саме сублімації повинні бути реалізовані [8, с. 78]. Вивчення аспекту спілкування педагога зі студентами особливо важливе, на наш погляд, тому, що молодь, взаємодіючи, спілкуючись з дорослими, засвоює способи

поведінки та спілкування шляхом наслідування, в результаті якого переносить характерні зразки та особливості поведінки дорослого у своє мікросередовище. Іноді це сприяє усвідомленню індивідуальних потенціалів та розвиваючим вмінням прогностичного характеру. Внутрішній світ, світ власних бажань починає розкриватися пізніше, ніж зовнішній світ активного спілкування, і це відбувається на основі спілкування з дорослим.

Ми розглянули досвід успішних педагогів Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (НАОМА). Зокрема, досвід професора Віри Іванівни Баринової-Кулеби, яка є автором багатьох талановито написаних портретів, натюрмортів, станкових полотен (роботи представлені в Національному художньому музеї України та інших музеях України і світу). Ефективність принципів, на яких ґрунтується її викладання, підкріплена роками викладацької роботи. Найголовнішим для Віри Іванівни у процесі навчання є звернення до живої природи та вивчення традицій академічної школи й українського мистецтва. На її думку, студент повинен мати дар від природи, бачити колір, усе відчувати і пропускати крізь себе. У сучасному мистецькому процесі навчитися малювати легко, але навчитися творити без внутрішніх природних здібностей неможливо. Нами виокремлено необхідні *психічні властивості педагога* як домінуючі якості: гуманність, соціальна активність, інтелігентність та *морально-етичні якості*: правдивість, чесність, справедливість, порядність, гідність, працьовитість, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень, здатність до міжособового спілкування, ведення діалогу, переговорів, наявність педагогічного такту; *периферійні якості*: привітність, артистизм, мудрість, почуття гумору. Це талант творчої особистості, що, як режисер, будує стосунки зі студентами і колегами. В споминах групи аспірантів про викладачку були їхні роздуми про те, як вона досягає задуманого. Педагог запам'яталася їм і як цікава співрозмовниця, що організувала пізнавальне спілкування.

Творча співпраця інколи передбачає реалізацію викладачем інтегрованої моделі допомоги студентам з підвищеною сенситивністю, яка проявляється в посиленій емоційній чутливості до подій, що відбуваються, випробувань. Сен-

ситивним людям властиві боязкість, сором'язливість, вразливість, схильність до тривалого переживання минулих чи майбутніх подій, відчуття недостатності, тенденція до розвитку підвищеної вимогливості до себе. Професіоналізм викладача полягає в точності сприйняття або інтерпретації якої-небудь події, явища, факту. Студенти розповідали про безцінний досвід злагодженої співпраці в колективі, завдяки якому вони пересвідчилися в правильності обраного напрямку. Вивчення аспектів спілкування з Вірою Іванівною, значення її впливу як педагога в роботі зі студентами особливо важливе, на наш погляд, тому, що молодь, взаємодіючи, спілкуючись із дорослими, засвоює способи поведінки, спілкування шляхом наслідування, в результаті якого переносить характер і особливості поведінки дорослого у своє середовище. Приклад Віри Іванівни доводить: викладач повинен бути гарним співрозмовником: недостатньо говорити самому, треба вміти й підтримати розмову. Вчитель організовує їх спільну діяльність і спілкування, його вимоги й оцінки приймаються та засвоюються. Завдяки спілкуванню зі студентами викладач виховує не тільки словом, а й усіма якостями своєї особистості.

Методи впливу на вольову сферу особистості передбачають: розвиток ініціативи, упевненості у своїх силах, наполегливості; вдосконалення навичок контролю самостійної поведінки. Вплив викладача на формування вольової сфери студентів є безперечним. Існує відповідна сукупність правил та вимог і вправлення. Під час спілкування важливі, зокрема, вправлення в позитивних вчинках. Для прямої вимоги характерні імперативність, визначеність, конкретність, точність, зрозумілі вихованцям. Непряма вимога (прохання, натяк, довіра, схвалення) відрізняється від прямої тим, що стимулом дії стає вже не стільки сама вимога, скільки викликані нею психологічні чинники: переживання, інтереси, прагнення вихованців. Орієнтуючись на ідеал, приклад, норми, що склалися, молода людина часто може сама змінити на краще свою поведінку і регулювати свої вчинки.

Дослідження показали, що в юнацькому віці відбувається становлення студента як особистості, формуються навички соціальної поведінки та загальнолюдські цінності. Відносин, на які людина спирається для подолання порожнечі, завжди недостатньо для повного задоволен-

ня. Жак Лакан — французький психоаналітик та психіатр, який зробив значний внесок у теорію психоаналізу, зазначав, що тимчасово людина буде ошукана власною психікою, вважаючи, що вона знайшла той самий об'єкт, ту саму людину або ту саму обставину життя, на яку можна покластися, щоб задовольнити свої потреби стабільно і надовго, коли насправді «та сама річ втрачена по своїй самій суті. Завжди є щось, але людина чекає на щось краще або гірше, але щось таке, чого насправді хочеться», розрізняє реальне та істинне, що свідчить про те, що його розуміння реального наділене певною суперечливістю [5, с. 101].

Запропоновані теми для моделювання у вигляді схем під час самостійної роботи (при вивченні психічних станів та явищ) за аналогією споріднені з комп'ютерним баченням через логіку взаємозв'язків психологічних явищ та міжособових стосунків. Моделювання як логічне відтворення змісту сутнісних ознак полягало в побудові «образу-моделі» психологічного явища або процесу, що характеризує систему природних, соціальних та духовних відносин, ціннісно-смыслову сферу.

У моделюванні ми використовуємо уміння студентів мистецтвознавства створювати образно-логічні схеми за допомогою ілюстраційних, анімаційних і творчих засобів. *Ініціалізація (initialization)* — здійснення дій, що передують виконанню програми певної проєктної роботи у творчих групах, зокрема, встановлення міжпредметних зв'язків за рахунок інтегративних умінь та здатності до логічного аналізу понятійного характеру [1]. Саме можливість проявити мистецьку творчість і поєднати зображувальні вміння з науковим розумінням навчального предмета сприяє усвідомленому сприйняттю базових понять. Інтерактив у виборі кращих образів-схем при аналізі дає змогу студентам об'єктивно оцінювати свої роботи та однокласників і при цьому проявляти особистісне рефлексивне толерантне ставлення. Спілкування враховує можливості, бажання і потреби кожного. Педагог і вихованець займають рівні психологічні позиції у взаємодії: партнерське спілкування, об'єднане спільною творчою діяльністю; обмін ролями, співпереживаннями. Завдяки цьому здійснюється вплив на почуття та емоції аудиторії. Як результат — сприйняття мовного повідомлення.

Спогади про навчання залишаються на все життя — це відтворення якогось об'єкта в умовах повторного сприймання та образів нашого минулого, локалізованого в часі та просторі; процес утримання в пам'яті інформації.

Під час проведення науково-практичної конференції «Педагогічна спадщина: персоналії в історії освіти НАОМА, здобутки, інновації в контексті європейської інтеграції України» у 2019 році ми використали спогади аспірантів-творців і аспірантів архітектурного факультету другого року навчання. Вони поділилися споминами про персоналії викладачів і навчання. Спогади становили значну інформаційну деталізацію про викладачів, які мали вплив на їх професійне становлення та формування. Доповіді аспірантів містили відомості просто про дрібні деталі й особливості спілкування, які притаманні індивідуально кожному викладачу, і надавалася висока оцінка їх розумінню потреб студентів. Рефлексивні вміння дають змогу реального критичного усвідомлення та самооцінки, контролю свого психічного стану. Рефлексивні вміння студента в процесі навчальної діяльності визначаються як комплексні характеристики, сприяють цілісності і диференціації загального образу.

На визначальному етапі завершення проектної роботи ставиться за мету обговорення напрацьованих рішень, виокремлення їх сторін, синтез та створення плану реалізації вироблених підходів. На цьому етапі доцільно використовувати інструмент «питання на розуміння», за допомогою якого в учасників формується єдине бачення щодо предмета, який погоджується. При цьому важливо погодити не тільки план — «що ми робимо», а й спосіб виконання — «яким чином будемо діяти». Доцільно розгорнути прогностичну рефлексію: спробувати напрацювати кілька стратегій [10, с. 9–10].

До педагогічного розуміння категорії знання як структурного елемента свідомості належать рефлексивні уявлення і поняття, що стимулює дослідницький, творчий процес, створює узагальнені знання про цілу групу однорідних явищ, об'єднаних за суміжністю істотних ознак. Враховуючи індивідуальні особливості студентів, звертаємо їх увагу на наявність у них відмінностей: фактичного рівня психічних процесів, станів, властивостей, рис характеру, власних дій та вчинків, їх мотивів, цілей, розумових, моральних, фізичних якостей тощо.

Тому словесний вплив на особистість є провідним у процесі формування свідомості. Упевненість будується на знанні, пов'язаному з переконанням, і має цілком визначену практичну спрямованість.

Індивідуальність — неповторне співвідношення особистих рис та особливостей людини (характер, темперамент, здібності, особливості протікання психічних процесів, сукупність почуттів тощо), що утворюють її своєрідність, відмінність від інших людей [1]. Творчими принципами митця є продовження традицій української школи образотворчого мистецтва, вивчення традицій світового мистецтва, а також постійний пошук і експерименти в творчості. Психологічний вплив на особистість у процесі спілкування і взаємодії передає певні настрої через емоційну сферу. В Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури навчальний процес спрямований на формування індивідуальності, авторського бачення, творчої образності.

Педагогіка і психологія є провідними вимірами пізнання, курс навчання із цих дисциплін розвиває інтелектуальну й раціональну складові особистості студентів, пов'язані з потребами і мотивами, які відображені у формі чуттєвих переживань, явищ і ситуацій. Відносини між студентами академічної групи будуються переважно крізь призму їх стосунків з викладачем, який виділяє кого-небудь з групи як зразок для наслідування. Ця особа визначає судження студентів, організовує їх спільну діяльність і спілкування, її вимоги й оцінки приймаються та засвоюються студентами. Тож викладач є центральною фігурою для студентів, тим самим виховний вплив здійснюється безпосередньо, враховуючи позитивні норми стосунків, що склалися, тому молода людина часто може змінювати свою поведінку на позитивну і регулювати свої вчинки, досягти необхідного ступеня довіри і відкритості в міжособистісному спілкуванні. Умови навчання, запропоновані викладачем, мають характеризуватися високим професіоналізмом у сфері викладання, який дає моральне право і визначальну можливість вчити інших налагоджувати комунікації між людьми.

Висновки. Отже, професійна рефлексія педагога є синтезом рефлексивного мислення, рефлексивної діяльності та рефлексивної свідомості, що спрямовані на самоаналіз, самоусві-

домлення, переосмислення себе, власної та спільної діяльності відповідно до контексту майбутньої професійної діяльності в усій її багатоаспектності. Сфера реалізації рефлексії (діяльність, мислення, самосвідомість, саморегуляція, комунікація та кооперація), її функцій (діагностична, проєктувальна, моделююча, комунікації та перцепції), організаційна (організація ефективних способів взаємодії у спільній діяльності): відбувається коригування або ускладнення розумових процесів у ході реалізації певних завдань, пов'язаних у межах конструктивної діяльності. Ураховуючи складність, багатоаспектність та динамічність формування професійної рефлексії педагога в цілому, високий рівень навчальної регуляції передбачає чітке позитивне ставлення студента до професійної діяльності, отримання знань зі спеціальних та психолого-педагогічних дисциплін, вміння відчувати потребу в педагогічному самовдосконаленні та розвитку, зберігати стабільну самооцінку і раціонально оцінювати себе. Впливові функції педагогічної рефлексії пов'язані зі здійсненням: системної цілісної індивідуальної регуляції через проєктування та моделювання діяльності учасників педагогічного процесу; організації взаємодії в спільній діяльності і партнерського взаємодоповнення; здатності до професійного самовдосконалення. Комунікативна функція при проєктуванні та моделюванні діяльності учасників педагогічного процесу є організаційно найбільш ефективним способом взаємодії в спільній діяльності як умова продуктивного спілкування всіх учасників. Взаємодія мотиваційного визначення завдань партнерської діяльності впливає на результативність спільної діяльності учасників педагогічного процесу.

З огляду на викладене результатом професійного розвитку студентів є впевненість у своїй професійній компетентності, прагнення до успіхів у навчальній діяльності, що зрештою впливає на становлення їх особистості.

Основна ідея модернізації вищої освіти полягає в тому, що ефективність навчання у вищій школі може бути поліпшена завдяки впровадженню новітніх освітніх систем і технологій. Операційна складова навчальної діяльності характеризується наявністю системи практичних умінь: проєктувальних, конструктивних, організаційних та комунікативних, необхідних для професійної діяльності. Підсумовуючи, за-

значимо, що саме виокремлені компоненти готовності до професійної діяльності мають свідчити про високий рівень професіоналізму фахівця, що передбачає творчий синтез професійних знань і практичного досвіду.

Список використаних джерел

1. Словник психологічних термінів. URL: <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/> (дата звернення: 12.02.2022).
2. Декарт Р. Сочинения: избранные труды. Санкт-Петербург : Наука, 2006. 648 с.
3. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. Москва, 1978. 393 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 712 с. URL: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/index.htm> (дата звернення: 12.02.2022).
5. Божович Л. И. О культурно-исторической концепции Л. С. Выготского и ее значении для современных исследований личности. Санкт-Петербург : Питер, 2009. С. 357–366.
6. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методики её диагностики. *Психологический журнал*. 2003. № 5. С. 45–57.
7. Бизяева А. А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия. Псков : ПГПИ им. С. М Кирова, 2004. 216 с.
8. Сублімація. *Літературознавча енциклопедія* : у 2 т. / автор-укладач Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 442 с.
9. Хоріна О. І. Рефлексивні основи соціально-психологічного супроводу модернізаційних процесів в освіті : методичні рекомендації. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 48 с.
10. Фролов П. Д. Соціально-психологічна підтримка освітніх реформ. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 88 с.

References

1. *Slovník psychologických terminů [Dictionary of psychological terms]*. Retrieved from <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/> [in Ukrainian].
2. Dekart R. (2006). *Sochineniya [Essays]*. Sankt-Peterburg : Nauka [in Russian].
3. Vygotskiy L. S. (1978). *Razvitiye vysshikh psikhicheskikh funktsiy [Development of higher mental functions]*. Moskow [in Russian].
4. Rubinshteyn S. L. (2000). *Osnovy obshchey psikhologii [Fundamentals of General Psychology]*. Sankt-Peterburg : Piter. Retrieved from <http://psylib.org.ua/books/rubin01/index.htm> [in Russian].
5. Bozhovich L. I. (2009). *O kulturno-istoricheskoy konceptsii L. S. Vygotskogo i eye znachenii dlya sovremennykh issledovaniy lichnosti [On the cultural and*

- historical concept of L. S. Vygotsky and its significance for modern personality studies]. Sankt-Peterburg : Piter [in Russian].
6. Karpov A. V. (2003). Refleksivnost kak psikhicheskoye svoystvo i metodiki eye diagnostiki [Reflexivity as a mental property and methods of its diagnostics]. *Psikhologicheskij zhurnal — Psychological Journal*, 5, 45–57 [in Russian].
 7. Bizyayeva A. A. (2004). *Psikhologiya dumayushchego uchitelya: pedagogicheskaya refleksiya [Psychology of a Thinking Teacher: Pedagogical Reflection]*. Pskov : PGPI im. S. M. Kirova [in Russian].
 8. Sublimatsiia [Sublimation] (2007). *Literaturoznava cha entsyklopediia — Literary encyclopedia*. Yu. I. Kovaliv (Ed.). Kyiv : Akademiia [in Ukrainian].
 9. Khorina O. I. (2018). *Refleksyvni osnovy sotsialno-psykholohichnoho suprovodu modernizatsiinykh protsesiv v osviti [Reflexive bases of social and psychological support of modernization processes in education]*. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian].
 10. Frolov P. D. (2012). *Sotsialno-psykholohichna pidtrymka osvitnikh reform [Socio-psychological support of educational reforms]*. Kirovohrad : Imeks-LTD [in Ukrainian].

T. B. Slobodianiuk

FORMATION OF PEDAGOGICAL REFLECTION: THE IMPLEMENTATION OF A SYSTEMIC REGULATION OF FUTURE ART HISTORY TEACHERS

Abstract. *The article identifies the necessary components of reflective skills in the professional activity of an art teacher, presents the components of systemic pedagogical reflection, clarifies its synthetic nature. The urgency of modernization of the modern education system, new approaches to the training of future professionals, taking into account their specialization and creative skills. The necessity of transfer of integrative knowledge, abilities, skills at the expense of complex and creative development of the person, influence of traditions of historical pedagogical heritage of higher educational institution, outstanding personalities, scientific and creative achievements on formation of representations, concepts, ideas is analyzed. It was found that in determining the aspects of professional reflective issues remain informatively insufficiently studied issues related to the consideration of different types of professional reflection of the teacher. The influential functions of pedagogical reflection are connected with realization of system integral regulation through designing and modeling of activity of participants of pedagogical process; organization of interaction in joint activities and partnership complementarity; ability to professional self-improvement. It is noted that the communicative function in designing and modeling the activities of participants in the pedagogical process is the most organizationally effective ways of interaction in joint activities, as a condition for productive communication of all participants in the pedagogical process. The interaction of motivational definition of tasks of partnership activity influences efficiency of joint activity of participants of pedagogical process. The humanities have an integrated impact on the education and training of artists, architects, art critics — future teachers, creators and researchers of art. Substantiating the understanding of the concept of “professional reflection” is based on the analysis and awareness of personal qualities, their self-regulation and adjustment. The question of necessity of development of special innovations of pedagogical technologies for cooperation in educational and professional activity of the teacher and students of special creative directions is considered. Shortcomings in the implementation of personality-oriented approach to learning, which is characteristic of the traditional organization of the educational process in an art school, are identified.*

Keywords: reflection, art education, self-organization, professional reflection, reflective skills.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Слободянюк Тетяна Борисівна — канд. пед. наук, доцентка, доцентка кафедри культури і соціально-гуманітарних дисциплін, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, м. Київ, Україна, tatiana177@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1895-0501>

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Slobodianiuk T. B. — PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Culture and Social Sciences and Humanities, National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, Ukraine, tatiana177@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1895-0501>

Стаття надійшла до редакції / Received 14.02.2022